

СЕРҚИРРА ТАДҚИҚОТЧИ ВА ИЛМ-МАЪРИФАТ ҲОМИЙСИ

Тақдири илоҳий ҳамма замонларда етук олимлар ва илмнинг ҳақиқий жонқуярлари, фидойи заҳматкашлари, моҳир ташкилотчилари, некбин раҳнамоларини етиштириб берар экан. Биз илмий-ижодий фаолиятимиз давомида Матёқуб Қўшжонов, Иззат Султон, Азиз Қаюмов, Абдуқодир Ҳайитметов, Нажмиддин Комилов каби ана шундай фазилат соҳиблари билан бирга ишлаш, ҳамнафас бўлиш, устоду шогирдлик бахтига муяссар бўлдик. Тақдир кейинги даврда ҳам бизни бундай бахтдан бенасиб этмаганига шукроналар айтамыз. Ўзбекистонда Алишер Навоий номидаги Ўзбек тили ва адабиёти университети ташкил топди ва унга филология фанлари доктори, профессор Шухрат Самариддинович Сирожиддинов ректор этиб тайинланди. Ўтиш даврининг шиддатли тўлқинлари аро фарқ бўлаёзган биз каби ўнлаб улғ ёшдаги илм-маърифат изланувчилари шу университетда, шу зоти шарифнинг қаноти остида қўним топдик. Илмимизни янада ривожлантиришга имконият пайдо бўлди.

Ш.С.Сирожиддинов таниқли адабиётшунос ва матншунос олим, 1961 йил Самарқанд вилоятида туғилган, ўзбек, 300га яқин илмий ва ўқув-услубий ишлари эълон қилинган, жумладан, 7 та монография, 5 та рисола, 3 та ўқув қўлланма, 190 дан ошиқ илмий ва илмий-оммабоп мақолалар муаллифидир. 1984 йил Тошкент давлат университетини тугатган, Филология фанлари доктори, профессор.

Олим сифатида Шухрат Самариддинович серқирра истеъдод соҳибидир. У шу пайтгача якка муаллифликда ўнлаб монография, ўқув қўлланма ва дарсликлар эълон қилди. “Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари” (Янги аср авлоди, Тошкент, 2011), “Алишер Навоий. Манбаларнинг қиёсий-типологик , текстологик таҳлили” (“Академнашр”, Тошкент, 2011), “Илм ватахайюл сарҳадлари” (Янги аср авлоди, Тошкент, 2011), “Матншунослик қирралари” (Ҳаммуаллифликда, “Академнашр”, Тошкент, 2015), “Навобахш байтлар жозибаси” (Баёз, Тошкент, 2017), “Навоийшунослик” (Ҳаммуаллифликда, “Тамаддун”, Тошкент, 2018), “Алишер Навоий ақидалари” (“Навоий университети”, 2018), “Ҳижрий ва милодий йилларни ўзаро табдил қилиш усуллари” (Тошкент, 2019), “Матншунослик сабоқлари” (“Навоий университети”, Тошкент, 2019) каби асарлар шулар жумласидандир. Ушбу ижод маҳсуллари унинг элга шарқшунос, адабиётшунос, навоийшунос, матншунос олим сифатида танилишига сазовор этди. Шухрат Сирожиддиновнинг бир қанча ўқув қўлланма ва дарсликлари, жумладан, “Ислом фалсафасига кириш: калом илми” , “История религий”

дарсликлари ислом академияси ва Тошкент давлат Шарқшунослик институти шарқ фалсафаси кафедрасида, “Навоийшунослик”, “Ўзбек адабиётининг фалсафий сарчашмалари”, “Матншунослик қирралари”, “Матншуносликдан сабоқлар” дарсликлари Ўзбекистон олий таълим муассасалари филология факультетларида, “Бадий таржима асослари” Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ва Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида асосий адабиёт сифатида ўқитиб келинмоқда.

У ўзининг “Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологик, текстологик таҳлили” мавзусидаги тадқиқоти мустақиллик йилларида ўтмиш мутафаккирларимизнинг ҳаёти ва илмий-ижодий фаолиятини тарихий ва мафкуравий сохталаштириш кўринишларидан тозалаш, уларнинг жаҳон маданияти тизимидаги мақомини реал кўрсатиб берган йирик фундаментал асарлари учун 2013 йил Ўзбекистон Республикасининг Адабиёт соҳасида 1-даражали Давлат мукофоти лауреати бўлган.

Ш.Сирожиддинов илмий жамоатчилик фаоллари орасида ўзбек адабиётини жаҳон илғор илмий услублари асосида ўрганиш, мустақиллик мафкураси ва миллий ғоя негизида янгидан таҳлил қилиш ҳамда миллий-диний қадриятларимизни тиклаш бўйича давлатимиз олиб борган сиёсатнинг фаол тарғиботчиси сифатида танилган.

У “Ёшлик”, “Ер юзи”, “Звезда Востока”, “Имом ал-Бухорий сабоқлари” Республика маърифий-илмий журналлари таҳририяти аъзоси, “Хорижий филология” илмий журнали бош муҳаррири, “Ижтимоий фикр” Республика жамоатчилик фикрини ўрганиш марказининг эксперти, Ўзбекистон миллий университети қошидаги Ихтисослашган кенгаш аъзоси, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Мувофиқлаштирувчи кенгаши “Гуманитар фанлар ва санъат” ўқув-услубий бирлашмаси раиси ўринбосари сифатида республикамизда кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг бажарилишида, миллий-маънавий қадриятларимизнинг тарғиботида самарали иш олиб бормоқда.

Ш.Сирожиддинов иш тажрибаси давомида 1998-2003 йилларда “Имом ал-Бухорий” халқаро жамғармаси бошқаруви раисининг ўринбосари, 2003-2005 йилларда Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университетининг фалсафа ва жаҳон маданияти кафедраси профессори, кафедра мудирини, 2002-2003 йилларда Оксфорд университети Ислом тадқиқотлари маркази илмий ходими, 2005-2012 йилларда Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети биринчи проректори, 2012-2014 йилларда Самарқанд давлат чет тиллар

институти ректори, 2014-2016 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети проректори ва ректори, 2016 йилдан буён Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети ректори вазифасида ишлаб келмоқда.

Ш.Сирожиддинов эксперт сифатида ҳам вазирликнинг илмий, маънавий-тарбиявий ва ўқув-услубий йўналишларига, шунингдек, ОТМ раҳбарларини тайёрлаш ва малакасини ошириш ишларига жалб қилинган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги “Истеъдод” фонди томонидан ташкил этилган ОТМ раҳбарларининг малакасини оширишга қаратилган “Таълим муассасалари бошқаруви” (2008-2009 йй.) ва “Таълим муассасаси раҳбари” (2010 й.) махсус курсларининг ҳаммуаллифи ва ташкилотчиларидан биридир.

2008-2010 йилларда ОЎМТВ томонидан берилган бир неча грантларда, жумладан, «Ёшларда диний бағрикенглик маданиятини шакллантириш», «Ёшларда мафкуравий иммунитет ва ғоявий курашчанликни шакллантириш» ва «Шахс маънавий камолотини ривожлантириш» каби илмий лойиҳаларда ёшлар онгида ватанпарварлик, фуқаролик позициясини шакллантириш ва миллий истиқлол ғояларига садоқат руҳини сингдиришнинг турли услубий воситаларини ишлаб чиқиш ишларига бошчилик қилган.

Ш.Сирожиддинов жамоатчиликдаги фаолияти давомида Ўзбекистон Марказий сайлов комиссияси аъзоси, Co-Chairman of International Association of Central Asian Studies (Korea, ҳамраис), Ўзбек тили, адабиёти ва матншунослик бўйича докторлик даражасини бериш бўйича илмий кенгаш раиси, Тошкент давлат Шарқшунослик институти, Ўзбекистон давлат Жаҳон тиллари университети, Ўзбекистон Миллий Университети ҳузуридаги докторлик илмий даражасини бериш бўйича кенгашлар аъзоси, Сайловлар бўйича Бутун жаҳон Ассоциациясининг 2015 йил август ойида Кореяда ўтказган семинарида Ўзбекистон делегациясига бошчилик қилган. Буюк Британияда 2015 йил май ойида бўлиб ўтган Парламент сайловларида Ўзбекистон номидан кузатувчилик қилган.

Ёшларни миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялаш борасида Президентимиз фармонлари ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг буйруқ ва кўрсатмаларидан келиб чиқадиган вазифаларни бажаришда аниқ ва мақсадли фаолият олиб бормоқда. Талабалар билан индивидуал ишлашга катта аҳамият бериб, уларнинг муаммоларини ҳал қилишга ва ўзини ўзи бошқариши учун шарт-шароитлар яратишга ҳаракат қилмоқда.

У ўз фаолияти давомида ўқув, илмий, моддий-техник таъминотини замон талаблари даражасига кўтариш, таълим сифатини ошириш, маънавий муҳитни соғломлаштириш ишларига алоҳида эътибор қаратиб келмоқда.

Ш.Сирожиддиновни саъй-ҳаракатлари билан университет 2018 йилги ОТМлари рейтинг кўрсаткичидан 2019 йил 1 январь ҳолатига 30 поғона юқорилаб 13 ўринни эгаллади.

У Ўзбекистонда олий таълим соҳаси ислохотларида фаол қатнашиб келмоқда. Унинг раҳбарлигида Алишер Навоий номидаги университет халқаро нуфузга эга бўлди. Бугунги кунда университетда Турк тили ва маданияти маркази, Рус тили ва маданияти маркази, Халқаро тил маркази, Хитой тили ва маданияти маркази каби бир қанча марказлар фаолият кўрсатмоқда. Университет Россия, Корея, Америка Қўшма Штатлари олий таълим муассасалари билан 50 дан зиёд шартномалар доирасида самарали ҳамкорлик қилмоқда.

Ш.Сирожиддинов Ўзбекистон ва Туркия, шунингдек туркий тилли давлатларнинг илм-фан соҳаси ва олий таълим муассасалари ўртасида алоқаларини ривожлантиришга бевосита катта ҳисса қўшиб келмоқда. Жумладан, унинг ташаббуси билан Туркиянинг бир қанча университетлари, жумладан, Истанбул Маданият, Мармара, Афйон, Ушак, Хоча Байрам, Карабук, Ниде, Бандирма, Ибн Халдун университетлари, Турк Дил Куруми, Турк адабиёти вақфи, Турк дунёси тадқиқотлари вақфи, Озарбойжон Республикасида Фанлар академияси Адабиёт институти, Фузулий номидаги қўлғезмалар институти, Боку давлат университети, Ганжаваий номидаги Нахчиван давлат университети, Татаристонда Қозон федерал университети, Татаристон ва Бошқирдистон Фанлар академияси, Қозоғистонда Гумилев номидаги Евроосиё миллий гуманитар университети, Форобий номидаги Қозоғистон давлат университети билан, Россиядаги Москва давлат университети, Тюмень университети ва бошқа университетларнинг туркология бўлимлари билан ўзаро ҳамкорлик йўлга қўйилди.

Ш.Сирожиддинов Туркия университетлари билан магистрлик дастури бўйича туризм, компьютер графикаси ва дизайн, туркий тиллар бўйича қўшма дастурлар ишлаб чиқди ва уларни бирма-бир амалиётга киритмоқда. Туркий тилли халқлар тили, адабиёти ва маданиятини тарғиб этиш мақсадида университетда унинг ташаббуси билан 2018 йилда “Ўзбек тили ва халқаро туркология муаммолари” мавзусида 2 та, Алишер Навоий ва 21 аср” мавзусида 4 та халқаро конференция ўтказилди.

Шухрат Сирожиддинов бир неча илм-маърифат даргоҳларида раҳбарлик қилиб тажриба орттирган, тобланган раҳбардир. Унинг Ўзбек тили ва адабиёти университетига раҳбарлик қилиши умрининг навқиронлик даврига тўғри келгани ҳам мазкур олий таълим даргоҳининг бахтидир. У ҳаракатчан, толмас, хушмуомала, бағрикенг инсон, зўр ташкилотчи, дипломат, мамлакатдаги ва четдаги мутахассислар заҳирасини яхши биладиган, танийдиган, илғор техника воситаларини олий таълимга татбиқ этишга уста ҳамда буни ташкил этишга ҳам моҳир замонавий раҳбардир. У она тилини қадрлайдиган ва кўпгина хорижий тилларни ҳам биладиган беназир зиёлидир. У Ўзбек тили ва адабиёти университетини дастлабки беш йил мобайнида Республика ОТМлари рейтингининг энг илғор сафига, тўртинчи ўрнига олиб чиқишга муваффақ бўлди. Университетимиз бугун дунёдаги ўнлаб ОТМлар билан ўзвий ҳамкорлик алоқаларида, илғор мингталиклар сафига кириш учун курашмоқда.

Биз фаолиятимиз мобайнида дағдағали раҳбар қўл остида ишлаб, унинг жабр-зулмини тортишга ҳам маҳкум бўлганмиз. Лекин ўтган беш йил мобайнида Шухрат Сирожиддиновнинг бирор илмий кенгаш ёки бошқа катта-кичик мажлисларда бировга қаттиқ гапирганини, дўқ-пўписа қилганини ҳаргиз кўрмадик. Аксинча, у ҳамиша камтарин, хокисор, катталарга ҳурматда, кичикларга иззатда бўладиган, ўзидан ўнлаб ёш кичик бўлган мутахассисларга ҳам ака деб мурожаат қиладиган, фаол ходимларни, олимларни қўллаб-қувватлайдиган, муҳтожларга маҳрам ва меҳрибон, раҳнамо шахс сифатида ўзлигини намоён этиб келмоқда.

Тавсифимиз қуруқ бўлмаслиги учун Олимнинг биргина тадқиқоти тўғрисида батафсилроқ тўхталишни лозим топдик. Филология фанлари доктори, профессор Шухрат сирожиддиновнинг “Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари”¹ китоби олимнинг дастлабки йирик илмий тадқиқотларидандир. Монография ўзбек мумтоз адабиёти тадқиқотчилари, кенг миқёсдаги адабиёт ихлосмандларига мумтоз адабиётга кириш учун ўзига хос қўлланма вазифасини бажариб келмоқда. Зеро, фалсафий сарчашмаларини ўзлаштирмасдан туриб, адабиётни ўрганиб бўлмайди, ўрганилганда ҳам, чала ўрганилади. Ўтган XX асрда деярли шундай қилинди. Минг йиллик миллий адабиётимизнинг фалсафий асосларини билмай туриб, адабиётимиз тарихи яратилди, поэтика масалалари ёритилди. Мустабид тузум мафкураси шунини тақозо этар эди.

¹ Ш.Сирожиддинов. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. Янги аср авлоди. Тошкент. 2011. 200 бет. Асардан олинган кўчирмалар саҳифаси қавсдв кўрсатилади.

Мустақиллик даврида эса адабиётимизнинг фалсафий асослари сифатида, асосан, ислом ва тасаввуф манбаларини ёритишга ружу қилинмоқда. Мустабид тузумдаги ёндашув бирёқламалик бўлса, бу ҳам ўзига хос бирёқламаликдир. Китобнинг кириш қисмидаёқ Ш.Сирожиддиновнинг қатъий эътироф этишича: *“...бу ерда ислом кириб келишидан илгари аҳоли ўртасида мистик-илоҳиёт илми сезиларли таъсир кучига эга бўлган”* (3). Мана бу – ҳаққоний, адолатли эътироф. Миллий адабиётимизнинг фалсафий сарчашмаларини фақатгина четдан кириб келган ислом манбалари ташкил этган, деган қараш эса ўзагида миллий нигилизм яширинган бирёқлама муносабатдир. Ўзига хос миллий дунёқараш асосида ривожланмаганида, исломгача мамлакатимизнинг қадимий сарҳадларида бундай улў халқ, қудратли давлат, умумбашарий маданият шаклланмаган бўлар эди. Ҳатто, *“Мовароуннаҳрда ислом ягона ва мутлақ ҳукмрон мафкурага айланган бир даврда ҳам аҳоли ўртасида исломгача бўлган мистик қарашлар кучли бўлган. Шубҳасиз, исломда фалсафа аталмиш фан соҳасининг шаклланишида нафақат юнон файласуфларининг асарлари таъсири бўлганлиги, балки маҳаллий-мистик-илоҳиёт ғояларининг муайян ўрни борлиги ҳақида ҳам гапириш мумкин”* (3).

Хўш, нега замонавий ислом илоҳиётчилари бизнинг Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Баҳовуддин Нақшбанд, Имом Бухорий, Мотурудий каби донишманд бобокалонларимизни ҳурмат қилишади? Чунки улар ислом цивилизациясига улкан ҳисса қўшганлар. Улар исломни қабул қилиб олиб, маҳаллий илоҳий таълимот асосида уни ривожлантирганлар. Бошқача айтганда, маҳаллий илоҳиёт илми ютуқлари билан исломни бойитганлар. Ислом билан маҳаллий илоҳиётни муштарак ғоялар асосида пайванд этганлар. Бу жараён илоҳиёт илми тараққиёти давомида йўл-йўлакай, ҳеч бир шов-шув кўтарилмасдан, алоҳида кўзга ташланмасдан юз берган. Ислом дунёқарашини маҳаллий аҳоли томонидан қабул қилинган ҳамда ўзлаштирилган ва айна пайтда, маҳаллий тафаккур маҳсуллари ҳам исломга сингдирилган. Бугунда маҳаллий илоҳиёт билан ислом илоҳиёти хусусиятлари эт билан тирноқдек бир-биридан ажралмас даражада тутшиб кетган. Ушбу жараён Ш.Сирожиддинов талқинида бошқачароқ, яъни қуйидагича ифодасини топган: *“Ислом Яқин Шарқ, Хуросон ва Мовароуннаҳрга кириб келгандан сўнг ҳам маҳаллий аҳоли онгида ўз яшовчанлигини сақлаб қолган мистик тафаккур учқунлари IX-X асрларга келиб шиддат билан ривожлана бошлади”* (4). Маҳаллий илоҳиёт таълимоти шу қадар қудрат ва яшовчанлик касб этганки, ислом VIII асрда кириб келган бўлса-да, *“бу ўлкада XIII асргача Ироқ ва Нишопур сўфийларининг таъсири сезилмайди”* (4). Китобда Веда

адабиётлари ўзбек мумтоз адабиёти озиқланган қадимий таълимотлардан бири сифатида ёритилган. Веда адабиётларининг мазмун-моҳияти “Веда адабиётларида ҳақиқат мавзуси” бобида баён этилган. Ведалар билан бирга узвий равишда Упанишадлар моҳияти ҳам очиб берилган. Муаллифнинг ихчам таърифича: *“Аслида “Упанишад” устознинг (пирнинг) шогирд билан тарбиявий мулоқотини билдиради. Бироқ аста-секин у сабоқлар моҳиятини ифодаловчи фалсафий матнга нисбатан қўллана бошлади”* (20). Англашиладики, Упанишадлардаги устоду шогирд муносабатлари ўзбек мумтоз адабиётидаги пир ва мурид муносабатларига монанддир. Бу эса адабиётимиз Веда ва Упанишадлардан ҳам озиқланганлигига асос бўла олади.

“Таврот адабиётларида пайғамбарлар тарихи” бобида “Таврот”нинг диний манба сифатидаги мазмун ва моҳияти ёритиб берилган. Тадқиқот ушбу қисмининг аҳамияти шундаки, олимларимиз томонидан мазкур манба ғайридинларнинг китоби янглиғ бир четга суриб келинар эди. Муаллиф унга холис илмий нуқтаи назардан ёндашиб, унинг умуминсоният ва илоҳиёт тарихий тараққиётининг узвий бир қисми сифатидаги моҳиятини очиб берди. Албатта, у ўзбек мумтоз адабиётининг бевосита сарчашмаси бўла олмайди. Бироқ мумтоз адабиёт башарият ва илоҳиёт, шу жумладан, пайғамбарлар тарихининг бадиий инъикосидан ҳам иборат эканлигини инобатга олсак, “Таврот” ҳам бадиий адабиёт учун сарчашма манбалардан бири деган мантиқий хулосани эътироф этишимизга тўғри келади.

“Илоҳий ишқ, Тангрига чексиз мафтункорлик Шарқ адабиётининг боқий мавзуларидан биридир. Ҳинд фалсафий адабиётидаги илоҳий муҳаббат ва завқ тараннум этилган “Бховагад-Гита”, “Мокшадхарма”, “Сарва-Даршана-Самграха” каби асарларда сўфийларникига ўхшаш кўплаб ғояларни учратиш мумкин. Худди шунингдек, христиан адабиётига ҳам илоҳий ишқ мавзуси бегона эмас. Унинг христиан динининг етакчи ғоялари сафидан ўрин олишида юнон фалсафасининг таъсири катта бўлган” (48). “Христианликда илоҳий ишқ ғояси” боби ана шу таъсирнинг юзага келиш тарихи тўғрисида баҳс этади.

Тадқиқотнинг иккинчи асосий қисми “Ўзбек мумтоз адабиётининг исломий сарчашмалари” мавзусини ёритишга бағишланган. Ундаги “Исломий илмлар” сарлавҳали дастлабки бўлим шарқшунос ва файласуф олим нуқтаи назари билан ёритилган. Умуман, китобнинг ҳамма қисмларида ҳам муаллифнинг адабиётшуносликдан кўра кўпроқ шарқшунослик ва фалсафашунослик салоҳияти етакчилик қилиб туради. “Исломий илмлар”

бўлими “Қуръон”, “Суннат (Ҳадислар)”, “Фатволар”, “Нақлий ва ақлий илмлар”, “Қироат илми”, “Тасаввуф” каби таркибий қисмлардан ташкил топган. Муаллифнинг тадқиқотчилик йўсини, илмий услуби, тафаккур тарзи, талқиний нуқтаи назари исломий манбалар ҳақида ёзилган бошқа илмий ишлардан ажралиб туради. Дунёқарашнинг кенглиги, босиқ-вазмин фикрлаш тарзи, умумлаштиришга усталик, тарихий-фалсафий манбаларни синчковлик билан кузатиш асосида аниқ далилларга таяниш олим услубининг ўзига хослигини намоён этади. Диний-фалсафий манбаларни қиёсий ўрганиб, уларнинг муштарак ва тафовутли хусусиятлари ҳақида теран хулосалар чиқариш ҳам мана шу фазилатнинг бир кўринишидир. Жумладан, христианлик, яҳудийлик ва мусулмонлик динларининг қиёсий таҳлили ҳақида баён этилган қўйидаги хулоса ҳам фикримизнинг далилидир: *“...христианлар ваҳийни Оллоҳнинг инсон шаклида намоён бўлиши деб тасаввур қиладилар. Яҳудийлар уни ўзларига берилган имтиёз деб тушунадилар. Ислом нуқтаи назаридан эса ваҳий Илоҳий ирода ва Амрдир. Инсондан ваҳий амрларига қатъий бўйсунуш ва илоҳий амрларни сўзсиз бажариш талаб қилинади, Христианликда худони севиш марказий ўринга қўйилса, исломда Худога бўйсунуш ва унга суянуш марказий ўринда туради”* (63).

Диний маърифат билан шуғулланадиган кўп воизлар ва уламолар шундай мураккаб тил-услубда иш олиб борадиларки, натижада, ўқувчи ҳамда тингловчилар улар баён этган тушунчаларни аниқ илғаб ололмайдилар. Ш.Сирожиддинов эса кенг халқ оммасининг тасаввурида мавҳум сақланиб келаётган тушунчаларни жуда аниқ изоҳлайди ва мураккаб англамларга ойдинлик киритади. Масалан, кўпчилик шарият нимадан иборатлигини, фатвонинг моҳияти нима эканлигини аниқ билмайди. Олим буни жуда содда услубда тушунтиради: *“Ислом шариятининг асосий манбалари – Қуръон, суннат (ҳадис) ва фатволардир. Фатво ижмоъ ва қиёс асосида чиқарилган ҳукм бўлиб, мусулмонлар учун қонун кучига эгадир”* (63). Аслида, диний тушунчаларнинг моҳиятини, у катта ёки кичик бўлишидан қатъи назар, ана шундай содда ва аниқ баён этиш мақсадга мувофиқдир. Соддалик ва аниқлик эса чинакам илмнинг мавжудлигидан келиб чиқади.

Омма онгидаги ана шундай мавҳум тушунчалардан бири виждон эркинлигидир. Хўш, виждон эркинлиги нима ўзи? Мустақиллик даврида динга кенг йўл очилганидан кейин, ушбу тушунча тўғрисида жамият нотекис ва нотўқис тасаввурда эканлиги аён бўлди. Кимлардир ўзининг виждон эркинлигини англаб етмаса, кимлардир бошқаларнинг виждон эркинлигини чеклашга, бўйсундиришга, суиистеъмомл этишга ҳаракат қилди. Ҳаттоки, мустақиллик даврида биринчилардан бўлиб қабул қилинган “Виждон

эркинлиги ва диний ташкилотлар” тўғрисидаги қонун ҳам суиистеъмол этилди. Оқибатда, Қонунни янги таҳрирда қабул қилишга мажбур бўлинди. Жамиятдаги турли-туман жараёнлар ҳамон Қонунни таҳрирдан тўхтатмаяпти. Агар виждон эркинлиги мана бундай тушунилганида, балки жамият ўз мувозанатида барқарор ривожланармиди: *“Қуръони карим динга зўрлаб киритишни тақиқлайди. Инсонга ихтиёр эркинлиги берилган. Чунончи, унда айтилади: “Динда зўрлаш йўқ”. (Бақара сураси, 256-оят)”* (63).

Тадқиқотда, айниқса, ҳар бир тушунчага лўнда, қисқа таъриф берилиши диққатга сазовордир. Фалсафа, дин ва илоҳиёт илмида шундай тушунчалар борки, улар ҳақида кўп ёзилади. Лекин мазкур тушунчаларнинг ўзини аниқ изоҳлайдиган таъриф топилмайди. Китобда ана шундай эҳтиёжни қаноатлантирувчи таърифлар кўп. Мана, улардан айримлари: *“Илоҳиёт таълимоти бўйича дин – ўзига хос, илоҳий ҳодиса, инсон ва худо ўртасидаги ғайритабиий алоқадир... илоҳиёт – мистика ва фалсафий-мантиқий тафаккур йиғиндисидир”* (80).

Адабиётшуносликда ҳақиқий сўфий ким ёхуд сўфий ким-у мутасаввуф ким ёки Навоий сўфийми, мутасаввуфми деган муаммо бот-бот айланади. Тадқиқотда ушбу муаммога ҳам аниқ жавоб бор. Унда айтилишича: *“Фақат тариқат ичида махсус машқлар ёрдамида тарбияланувчи инсонлар сўфий деб аталган”* (83).

Калом илми нисбатан мураккаб таълимотдирки, тадқиқотда унга ҳам муфассал тўхталиб ўтилган. Жумладан, калом илмининг фалсафа билан тафовути бундай кўрсатилган: *“Калом фалсафадан фақат предмети билан ажралиб туради. Файласуф фалсафий асосларга суянса, мутакаллим диний ҳужжатларга асосланади”* (86).

Тадқиқотнинг “Ваҳдат ул-вужуд” (Ягона борлиқ) таълимоти” тўғрисидаги қисми ҳам эътиборга лойиқ. Одатда, адабиётларда моҳият тушунчаси тўғрисида кўп гапирилади, моҳият сўзи кўп қўлланилади. Аммо моҳиятнинг ўзи нима? Китобда бу ҳақда мана бундай таърифни ўқиб, қаноат ҳосил қиламиз: *“Моҳият – бизнинг нарсаларга умумий қарашимизнинг фалсафий ифодасидир”* (158). Бундай ихчам хулосаларни баён этиш учун фақат шарқшунос, адабиётшунос эмас, балки файласуф ҳам бўлиш керак, назаримизда.

“Ваҳдат ул-вужуд” фалсафаси ҳақида ҳам анча-мунча тадқиқотлар яратилди, китоблар, мақолалар чоп этилди. Бироқ у ҳамон илмда етарлича тадқиқ этилмаган, қиёмига етказиб шарҳланмаган, моҳияти оммалашиб кетмаган таълимотдир. Эҳтимол, бунга унинг ўта мураккаблиги, мавҳумлиги

сабабдир. Шу боисдан, бу соҳада ҳар бир тадқиқотнинг хулосалари, ҳар бир олимнинг ўзига хос изланишлари ва талқинлари қадрлидир. Таҳлил этилаётган тадқиқотда ҳам ана шундай ўзига хос тафаккур тўхталарини кўришимиз мумкин: *“Вужуд ўзининг бутун борлиғида тажалли қилади, бир шаклда бу ерда, бошқа шаклда у ерда, барча ерда билинмай ва суюлмай намоён бўлади. Оллоҳ ўз-ўзини таниш жараёнида вужудда зарурий бўлган сифатлар ва алоқалари билан намоён бўлган Вужуддир”* (160). Назаримизда, бу бошқа тадқиқотларда учрамайдиган ва анчайин содда тушунтиришдир.

Яратувчи бутун оламни, коинотни ўзидаги жамики фазилатларнинг акси сифатида яратганлиги ҳақидаги таъриф-тавсифларни кўп ўқиганмиз. Мана бу беназир талқин бу борадаги билимимизни янада бойитади: *“Оламнинг пайдо бўлиши Оллоҳнинг “ўз моҳиятини кўриш учун” ўзини ошкор этишидир. Бунинг сабаби – “ёлғизлик ғами”*(163). Бу мумтоз адабиёт ихлосмандларининг тажалли фалсафаси назариясини тушунишларига ёрдам беради.

Ваҳдат ул-вужуд ҳамда тажалли таълимотларини англатишда мана бу хулосалар ҳам эътиборга моликдир: *“Инсон энг олий хилқат. У илоҳий кўринишларнинг барча шакллари ўзида синтезлаштирган. Унда “бор мавжудотнинг сифати бор”* (Фусус, 50-б.), *унда оламнинг бор воқелиги (ҳақойиқ) мужассамдир* (Фусус, 55-б.) *Бошқа барчаси Худо сифатларининг ҳисобсиз томонларининг бирини акс эттиради”* (168). Ушбу қарашларида Ш.Сирожиддинов илоҳиётшунос олим сифатида гавдаланади.

Ушбу умумлаштирувчи тадқиқот ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари ҳақида қатор таҳлилий тадқиқотлар яратишга асос бўлиши мумкин.

Буюк мутафаккир Алишер Навоий умр фалсафаси ҳақида сабоқ берганида:

Қилмади элликда тараққий киши,

Олтмишу борча таназзул иши

деган эди. Шухрат Сирожиддинов эллигу олтмиш аро порлоқ шахсият, нуктасанж олим, моҳир раҳбар сифатида камол топди. Биз уни муборак ёши билан табриклаган ҳолатда, келажакда янада залворли тадқиқотлар яратишига, эзгу амаллар ҳамроҳлигида улуғ мартабаларга эришишига омадлар тилаб қоламиз.

Нусратулло Жумахўжа,

филология фанлари доктори, профессор.